

Şeybânîler ile Safevîlerin Kuruluş Dönemi (1500-1524) Rekabetlerinin Meydana Getirdiği Jeopolitik Parçalanma

Abdulkadir Macit

[0000-0002-5446-1924 | abulkadir.macit@kocaeli.edu.tr](mailto:abulkadir.macit@kocaeli.edu.tr)

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: [0411seq30](https://orcid.org/0411seq30)

Öz

İslam tarihinde 16. yüzyıl, Müslüman toplumlarda yeni düzenlerin ortaya çıkması itibarıyla dikkat çekicidir. Bu yüzyılda Osmanlılar, Safevîler ve Bâbürlüler şeklinde üç büyük devlet ve Timurular topraklarında Özbekler ve Kazaklar şeklinde hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzenler, beraberinde yeni çatışma alanlarını ve aralarında çok boyutlu bir rekabeti ön plana çıkarmıştır. Şeybânîler ile Safevîlerin rekabeti özellikle ekonomik değeri yüksek topraklar olan Horasan üzerinde çakışınca meydana gelmiştir. Şeybânî hanları, Mâverâünnehir ve Horasan'da tek bir yönetim oluşturmak istemişlerdir. Buna karşın Safevî şahları Timurlu şehzadelerin miras hakkını öne sürerek açıkça Şeybânî hanlarına meydan okumuş ve Horasan'ın Timur'un varislerine iadesini talep etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki taraflar arasında savaşlar meydana gelmiştir. Denilebilir ki, bütün bu savaşlarda son tahlilde galibiyeti elde eden Safevîlerin, Şeybânîlere karşı takip ettiği ana siyaset savunma pozisyonunda kalmak ve Horasan hâkimiyetini kaybetmemek şeklinde olmuştur. Bu savaşlardan Merv, Câm ve Ribât-ı Puryân, tarihi verilerle mutabık bir şekilde büyük meydan muharebeleridir. Bunlardan Merv savaşı Şeybânî Özbek Hanlığı'nın kısa süreli dağılmasına ve Mâverâünnehir ile Horasan topraklarının Şah İsmail ve Bâbür Sultan arasında paylaşılmasına sebep olmuştur. Cam savaşı, Şeybânî Han'dan sonra Safevîlerle mücadele etme ve onların ilerleyişine engel olma siyasetini devralan Ubeydullah Han'ın Horasan seferlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Safevîler ile Şeybânîler arasındaki savaşlar en son Timuruların sağladığı Mâverâünnehir-Horasan merkezli coğrafi bütünlüğün parçalanması ile neticelenmiştir. Diğer taraftan Safevîler yine en son Timuruların temsil ettiği Mâverâünnehir-Horasan merkezli Sünnî düşünceye dayalı bütünlüğü Horasan bölgesini şifileştirerek parçalanmanın bir diğer kapısını aralamıştır. Bu savaşlar ayrıca kadim İpek Yolu'nun kavşak ve merkezî yerleri olan Mâverâünnehir-Horasan merkezli ticarî bütünlüğün parçalanması şeklinde de anlaşılmalıdır. Son olarak bu savaşlar Mâverâünnehir-Horasan şehirlerinde ilmî-kültürel alanda da parçalama meydana getirmiştir. Eğer muhakkak söylemek gerekirse Mâverâünnehir-Horasan merkezli yaşanan tüm bu çatışmalar Müslüman toplumları yeni bir tıkanmanın içine dahil etmiştir. Bu rekabette özellikle Osmanlılar ile Şeybânîler, Osmanlılar ile Bâbürlüler ve Şeybânîler ile Bâbürlüler arasında Safevîler bir blokaj oluşturmuş ve İran-Azerbaycan-Basra üzerindeki Şark İslam'ı ile Osmanlı Garp İslam'ı arasında jeo-politik bir kopuş meydana getirmiştir. Bu kopuş sebebiyle Şark İslam'ı ile Garp İslam'ı arasında insan-toplum, bilgi-fikir ve mal-ticaret hareketliliği ve akışı bu yüzyıl itibarıyla tıkanmaya başlamıştır. Safevîlerin oluşturduğu bu blokaj örneğin Mâverâünnehir, Türkistan ve Horasan dinamikleri insan, bilgi ve ticaret kaynağı olarak Osmanlıları beslemeye başlamıştır. Bu dinamikleri Safevîler yönetmiş ve bundan dolayı büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu gücü özellikle Osmanlılar ve Şeybânîler ile çatışmaya dayalı bir şekilde kullanması 16. asır itibarıyla tüm Müslüman toplumlar arasında insan hareketliliğinin tıkanmasını ve demografik durağanlaşmayı, ilmî akışın bozulmasını ve durağanlaşmasını, ticarî hareketliliğin tıkanmasını ve ilerleyen asırlarda Müslümanların dünya kamuoyunda etkisinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Bu çalışma Şeybânîler ile Safevîlerin kuruluş dönemi (1500-1524) rekabetine odaklanarak bunların özellikle Timuruların mirasını elde etmeye yönelik çok boyutlu bir mücadele verdiklerini gözler önüne sermiştir. Dahası bu mücadelenin bıraktığı en tahir edici sonucun Mâverâünnehir-Horasan merkezli Şark İslam'ında

var olan siyasî, coğrafi, dinî, mezhebî, ticarî, ilmî ve kültürel bütünlüğün parçalanması olduğunu tahkik etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tarih, İslam Tarihi, Safevîler, Şeybânîler, Horasan, Mâverâünnehir

Atıf Bilgisi

Macit, Abdulkadir. "Şeybânîler ile Safevîlerin Kuruluş Dönemi (1500-1524) Rekabetlerinin Meydana Getirdiği Jeopolitik Parçalanma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 666-688. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1463288>

Geliş Tarihi	02.04.2024
Kabul Tarihi	28.06.2024
Yayın Tarihi	15.09.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Geopolitical Fragmentation Caused by the Rivalry Between the Shaybanids and the Safavids During Their Founding Period (1500-1524)

Abdulkadir Macit

[0000-0002-5446-1924](mailto:abulkadir.macit@kocaeli.edu.tr) | abulkadir.macit@kocaeli.edu.tr

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: [0411seq30](https://orcid.org/0411seq30)

Abstract

In Islamic history, the 16th century is remarkable for the emergence of new orders in Muslim societies. During this century, several powerful states, including the Ottomans, Safavids and Baburids, as well as khanates like the Uzbeks and Kazakhs, arose in the territories previously controlled by the Timurids. These emerging actors brought to the forefront new areas of conflict and a multi-dimensional competition between them. It can be said that the main policy pursued by the victorious Safavids against the Shaybanids was to maintain a defensive position and not lose control over Horasan. Among these wars, battles such as the Battle of Merv, the Battle of Jam, and the Battle of Ribat-i Puryan stand out as significant engagements supported by historical evidence. The Battle of Merv caused the Shaybanid Uzbek Khanate to temporarily collapse, and the divisions of Mawarannahr and Horasan lands between Shah Ismail and Babur Sultan. The Battle of Jam marked the beginning of Ubaydullah Khan's campaigns in Horasan, who succeeded Shaybanid Khan and aimed to combat the Safavids and hinder their advance. Safavids and the Shaybanids wars which began with the aim of obtaining the legacy of the Timurids during their establishment period, ultimately resulted in the fragmentation of the geographical integrity centred around Mawarannahr-Horasan, which was last established by the Timurids. Conversely, through their Shiitization of the Horasan region, shattered another facet of the Sunni-based unity that the Timurids had previously embodied in Mawarannahr-Horasan. These wars should also be understood as leading to the fragmentation of the commercial integrity centred around Mawarannahr-Horasan, which served as the crossroads and central locations of the ancient Silk Road. Finally, these conflicts also contributed to fragmentation in the intellectual-cultural sphere in the cities of Mawarannahr-Horasan. In essence, all these conflicts centred around Mawarannahr-Horasan resulted in a geo-political fragmentation leading Muslim societies into a new phase of stagnation. The Safavids established a blockade, especially between the Ottomans-Shaybanids, Ottomans-Baburids and Shaybanids-Baburids, resulting in a geo-political break between Eastern Islam in Iran-Azerbaijan-Basra and Ottoman Western Islam. This rupture began to block the mobility and flow of people-society, knowledge-ideas, and goods-commerce between Eastern Islam and Western Islam in this century. The rivalry between the Shaybanids and the Safavids particularly intensified when it intersected over the economically valuable land of Horasan. The Shaybanid khans aiming to establish a single administration in Mawarannahr and Horasan. However, the Safavid shahs openly challenged the Shaybanid khans by asserting the inheritance rights of Timurid princes and demanding the return of Horasan to Timur's heirs. The blockade created by the Safavids, for example, the dynamics of Mawarannahr, Turkestan, and Horasan ceased to nourish the Ottomans as sources of human capital, knowledge, and trade. These dynamics came under the control of the Safavids, leading them to gain significant power. Especially through conflicts with the Ottomans and the Shaybanids, the Safavids wielded this power, causing a stagnation of human mobility and demographic changes, disruption and stagnation of intellectual flow, blockage of commercial mobility, and ultimately a decline in the influence of Muslims on the world stage in the following centuries. This study focuses on the rivalry between the Shaybanids and the Safavids during the founding period (1500-1524), revealing that they waged a multi-dimensional struggle to obtain the legacy of the Timurids. Moreover, the research

demonstrated that the most destructive result of this struggle was the disintegration of the political, geographical, religious, sectarian, commercial, scientific, and cultural integrity that existed in Eastern Islam centered in Transoxiana-Khorasan.

Keywords

History, Islamic History, Safavids, Shaybanids, Horasan, Mawarannahr

Citation:

Macit, Abdulkadir. "The Geopolitical Fragmentation Caused by the Rivalry Between the Shaybanids and the Safavids During Their Founding Period (1500-1524)". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 11/2 (Eylül 2024), 666-688. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1463288>

Date of Submission	04.02.2024
Date of Acceptance	06.28.2024
Date of Publication	09.15.2024
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

11. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Savaşları ve 13. yüzyılın başında vuku bulan Moğol istilası sonuçları itibariyle Müslümanlar için köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Zira bu iki hadise 10. yüzyıl itibariyle başlayan parçalı ve birbiri ile mücadele eden Müslüman toplumları yeni bir idarî yapıya taşımıştır. Moğollar konar-göçer topluluklar olarak İslam topraklarını hızlı bir şekilde istila etse de güçlü bir kültür ve medeniyet üretmiş olan Müslüman toplumlarla karşılaşmaları sonrasında bütün coğrafyayı bir araya getirerek İlhanlı, Çağatay ve Altınordu gibi büyük devletlerin kurulmasını sağlamışlardır. Bu devletler fetih coğrafyasında var olan güçlü toplumsallıkların sistemi yeniden oluşturması karşısında çok uzun süreli bir ömür sürememiştir. Yerlerine birkaç yüzyılda Osmanlılar (1300-1922), Safevîler (1501-1736) ve Bâbürlülüler (1526-1858) gibi üç büyük devleti ve özellikle Mâverâünnehir, Türkistan ve Horasan coğrafyasında önce Timurlular (1370-1507) sonrasında ise Özbek ve Kazak hanlıklarını bırakmışlardır. Bunlar arasında özellikle 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlılar ile Safevîler,¹ Safevîler ile Şeybânîler (1500-1599), Şeybânîler ile Bâbürlülüler arasında çok boyutlu bir rekabet ortaya çıkmıştır.

Rekabetin taraflarından birisi olan Şeybânîler, 15. yüzyılda konar-göçer Özbek toplulukları halinde iken 16. yüzyıl itibariyle Timurluların merkezi konumunda olan Mâverâünnehir havzasında Muhammed Şeybânî Han (ö. 1510) liderliğinde yerleşik ve toplumsal bir hale bürünerek mülk/devlet sahibi olmuşlardır. Bu mülk 16. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Safevîler ise bugünkü İran coğrafyasının tamamında ve Herat'ta egemenlik kurmuş bir Türk devletidir. Safevîler devletleşme sürecine girmeden evvel Şâfî mezhebine bağlı Safeviye isimli Sünnî bir tarikattı. Adını da tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin'den (ö. 1334) almıştır. Şeyh Safiyüddin 1252-1334 yılları arasında yaşamış, 14. yüzyılın başında da mürcîdî Şeyh Zâhid-i Gîlânî'nin ölümü üzerine tarikatın başına geçmiş, ayrıca tarikatın merkezini de Erdebil'e taşımıştır. Artık bundan sonra "Erdebil Tekkesi" olarak tarih kitaplarında yerini alan tarikatın kuruluşu ile tam devlet hâline gelişi arasında yaklaşık iki yüz yıl gibi bir süre geçmiştir. Bu iki yüzyıllık süreç içerisinde tarikatın geçirdiği ilk büyük dönüşüm Ehl-i Sünnet Şâfîliği'nden On İki İmam Şîalığı'na geçiş olmuştur. İkinci ve asıl büyük dönüşüm ise şeyhlikten şahlığa geçiş, yani devlet haline geçiştir.²

Bu dönüşüm esasen Şeyh Cüneyd (ö. 1460) devrinde politik hedefleri olan bir yapıya evrilmesi ile meydana gelmiştir. Bu doğrultuda Şîa mezhebini önemli bir araç kabul eden Şeyh'in mezkûr gayesi, Şah İsmail (1501-1524) ile vücut bulmuştur. Şah İsmail önceleri Akkoyunluların devamı sadedinde Şîliğe dayalı bir devlet kurmayı hedeflese de³ çok kısa bir zaman içerisinde neredeyse bütün İran'da egemen olmuştur. Dahası Horasan, Azerbaycan ve Bağdat gibi kritik

¹ Adıgüzel Adnan ve Alper Yıldırım, "I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 59-96.

² Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, "Safevî Tarihi (1501-1736) Kronikleri", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* içinde, ed. Serhan Afacan vd. (Ankara: İLEM Yayınları, 2021), 265.

³ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 10/53-59; "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 11/275-279; Abdullah Gündoğdu, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/612.

yerleri ele geçiren Şah İsmail, aynı zamanda Horasan'ı da Şeybânîlerin idaresinden koparmayı başarmıştır.⁴

Kuruluş döneminde Şeybânîler ile Safevîlerin rekabeti özellikle tarihi İpek Yolu'nun kavşakları arasında yer alan Horasan üzerinde çakışınca gerçekleşmiştir. Bu rekabette iki devletin de gayesi Horasan sakinlerinin her türlü baskıdan kurtarılmasına yönelik olmuştur. Bu hususta Şeybânî hanları, Mâverâünnehir ve Horasan'da önceden var olan bütünlüklü hakimiyeti sürdürmek istemişlerdir. Buna karşın bölgede var olan yoğun Türk kitesini Şeybânîlerin hakimiyetine terk etmeyi arzu etmeyen Safevî şahları da Timurluların verasetini dile getirerek açıkça Şeybânîlere karşı çıkmış ve Horasan'ın Timur ahfadına geri verilmesini dile getirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, 16. yüzyılın başında tarafların kuruluş aşamasında sürekli savaşlar husule gelmiştir. Şüphesiz bu savaşların çoğunda Safevîler, Şeybânîler karşısında galip taraf olsa da özellikle Osmanlılarla gerçekleşen savaşlardan dolayı Şeybânîlere karşı daha çok Horasan topraklarını elden çıkarmamak gayesiyle savunma pozisyonunda kalmışlardır. Kuruluş dönemindeki bu savaşlardan Merv (1510) ve Câm (1528) sonuçları itibariyle önemli harplerdir. Bu harplerden Merv, Şeybânîlerin kısa süreli bir parçalanmasına ve Mâverâünnehir ile Horasan havzalarının Şah İsmail ve Bâbüir Sultan (ö. 1530) ikilisi tarafından bölüşülmesine neden olmuştur. Câm savaşı ise Şeybânîlerin maktul hanlarının ardından Safevîlere karşı yeniden mücadele etme ve onların genişlemesine mani olma vazifesini üzerine alan Ubeydullah Han'ın Horasan'a yönelik mücadelesinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Şeybânîler ile Safevîlerin kuruluş dönemi ile ilgili doğrudan veya dolaylı olan pek çok çeviri ve telif eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Şeybânîler ile ilgili çalışmalar yoğun olmakla birlikte hem Şeybânîler hem de Osmanlılarla kuruluşundan yıkılışına kadar savaş, barış, ticaret veya insan geçişkenlikleriyle sürekli etkileşim halinde bulunan Safevîler, ülkemiz akademisinde hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Türkçe literatürde Safevî tarih kaynaklarının bir dökümü çıkarılmış⁵ ve kroniklerin tercümesi daha yakın zamanda yapılmaya başlanmıştır.⁶ Bu literatür Şeybânîler ve Safevîler ile ilgili ya bir boyuta odaklanmış, bu yüzden bütünü ıskalamış; ya da bütünü ele alarak parçalardan koparak İslam dünyasında 16. yüzyılda yaşanan devletler arası ilişkiler ve jeopolitik parçalanmaya dair açık bir alan bırakmıştır. Bu sebepten İslam medeniyetinin iki ana havzası olan Horasan ile Mâverâünnehir'de meydana gelen Şeybânîler ile Safevîler arasındaki rekabetinin karşılaştırmalı bir şekilde -kendi dönemi ve sonrası için- nasıl bir konum teşkil ettiğinin tartışılmasının yanı sıra Müslümanlarda bu havzalarda yaşanan rekabetin doğurduğu jeopolitik parçalanmanın ne tür süreçlerden geçerek şekillendiğini ortaya çıkarma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu gayeyle bu çalışmada Şeybânîler ile Safevîlerin kurucu

⁴ Mirza Muhammed Tahir Vahid Kazvinî, *Cihân Ârâ-yı Abbâsî (Abbâsnâme)*, haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık (Tahrân: İntişârât-ı Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mutâla'at-ı Ferhengî, 1383), 235-241; Hasan Bey Rumlu, *Âhsenü't-Tevârih*, haz. Abdu'l-Hüseyn Nevaî (Tahrân: İntişârât-ı Esâtîr, 1384), 1/147-148.

⁵ Safevî kroniklerinin geniş tanıtımı için bk. Deniz ve Asadi, "Safevî Tarihi (1501-1736) Kronikleri", 265-296.

⁶ Anonim, *Tarih-i Kızılbaşîye (Kızılbaşlığın Tarihi)*, çev. Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020); Abdi Beğ Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbar (Başlangıçtan 1571'e Kadar Safevîlerin Tarihi)*, çev. Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021); Budak Münşî Kazvinî, *Cevahirü'l-Ahbar (Başlangıçtan 1576'ya Kadar Safevîlerin Tarihi)*, çev. Şefaattin Deniz (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2023); Kadî Ahmed Gaffarî, *Tarih-i Cihan-Âra (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, çev. Buket Gündüz (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2023).

liderlerinin, yani Muhammed Şeybânî Han (1500-1510), Ubeydullah Han (1512-1538) ve Şah İsmail (1500-1524) dönemlerine odaklanarak İslam dünyasının doğusunda yaşanan siyasî, askerî, iktisadî, dinî ve mezhebî, ilmî ve kültürel rekabetin, hususi olarak doğu Müslüman toplumlarında genelde ise tüm Müslümanlarda nasıl bir jeopolitik parçalanma meydana getirdiği ortaya konulmuştur.

1. Siyasî Rekabet

16. yüzyıldaki Şeybânî-Safevî siyasî rekabeti ile ilgili pek çok sebep belirtebiliriz. Bunlar arasında bu rekabetin ilkin bir önceki asrın Çağatay-Türkmen rekabetinin bir devamı olduğu görüşü dile getirilmiştir. Buna göre bu dönemde özellikle Safevîlerin Şîa mezhebine dayalı yayılcı tavrı ve propagandası ile havzalarda bir tehdit oluşturması sebebiyle Şeybânîler Sünnî dünyanın koruyucusu rolünü oynamak zorunda kalmıştır.⁷ Diğer taraftan bu rekabetin arka planında Muhammed Şeybânî Han'ın 1510 yılında Merv Savaşı'nda hunharca katledilmesi;⁸ Safevîlerin, Şeybânîlerin kendilerinden önceki idarenin hâkimiyeti altında olan Horasan coğrafyasında söz sahibi olmayı iddia etmesi ve bunun gereğini yerine getirecek şekilde bir mücadele içinde yer alması olmuştur.⁹

Kurucu liderler olan Muhammed Şeybânî Han ve Şah İsmail devletlerinin sınırlarını genişletmek ve ülkelerinde birliği sağlamakla uğraşırken 1510'da Şah İsmail Fars, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Şirvan ve Kirman gibi önemli bölgelerde hâkimiyetini kurmuştur. Bu sayede Safevîlerin sınırı 1507 yılında batıda Diyarbekir vilayetinin ele geçirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin sınırlarına ulaşmıştır. Dolayısıyla Şah İsmail doğusu ve batısı itibarıyla Ehl-i Sünnet çizgisi içerisinde hareket eden iki devletle komşu olmuştur.¹⁰ Bu komşuluk sebebiyle Şah İsmail aynı dönemde Batı Türkistan, Mâverâünnehir, Fergana ve Horasan'a hâkim olan Muhammed Şeybânî Han ile yüz yüze gelmiştir.

Bu karşılaşmayı Karadağ, tarafların görünürde kendi mezheplerini karşısındakine kabul ettirebilme hedefine;¹¹ Bregel ise iki tarafın rekabetinin Horasan bölgesini karşı tarafın mezhebi tasallutundan kurtarmaya dayalı olarak gerçekleştiğini dile getirmiştir.¹² Bu minvalde Muhammed Şeybânî Han, Şah İsmail'e 1508 tarihinde yolladığı nâmesinde onu Şîliği terk etmeye çağırmıştır. Şah İsmail bu mektuba cevap vermemiştir. Bu sükutu kendi hanesine kaydedilecek bir artı olarak değerlendirmek isteyen Muhammed Şeybânî Han, hanlığının alanını daha da genişletmek; bölücü ve aşırı hareketlerle mücadele etmek için sistematik faaliyetlere girişmiştir.

⁷ M. Fuat Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945), 3/306.

⁸ Muhammed Yusuf Vâle-i İsfahânî, *Holdeberrîn (Iran Der Devre-yi Safeviye)*, haz. Mir Haşim Muhaddis (Tahran: İntişârât-ı Movkufat, 1372), 195-196; Herevî, *Fütûhât-ı Şâhî Târîh-i Safevî Tâ Âğâz Tâ Sâl-i 920 Hicri/Kameri*, haz. Muhammed Rıza Nasrî (Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1383), 344-346; Rumlu, *Ahsenu't-Tevârîh*, 2/1052-1053.

⁹ Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbasi*, 235-241; Rumlu, *Ahsenu't-Tevârîh*, 1/147-148.

¹⁰ Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbasi*, 264-273; İsfahânî, *Holdeberrîn*, 182.

¹¹ Çınar, *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri*, 26.

¹² Yuri Bregel, "Bukhara iv. Khanate of Bukhara and Khorasan", *Encyclopedia Iranica*, 4/5 (Columbia University Center for Iranian Studies, 2000), 521-524.

Bu süreçte Muhammed Şeybânî Han ile Şah İsmail arasında başka yazışmalar da gerçekleşmiştir.¹³

Şeybânîler ile Safevîler arasındaki bu rekabet, harbi kaçınılmaz hale getirince 1510'da hazırlığını tamamlayan Şah İsmail, kuvvetlerini toplayarak harekete geçmiştir.¹⁴ Muhammed Şeybânî Han ise Hezarelere¹⁵ karşı başarısız bir saldırıdan yeni döndüğü için psikolojik olarak hayli yıpranmıştır. Ayrıca kış şartlarında Türkistan, Kirman ve Irak'tan gelen askerlere yurtlarına dönüş izni vermiştir.¹⁶ Bu şartlarda Muhammed Şeybânî Han'ın harbe hazırlıksız ordusu ile Şah İsmail'in hazırlıklı ordusu arasında 1510 yılının Ramazan ayında bir Cuma günü¹⁷ Merv yakınlarında¹⁸ yapılan savaşı Şeybânîler kaybetmiş ve Muhammed Şeybânî Han ve 10.000 Özbek askeri savaş meydanında öldürülmüştür.¹⁹ *Sultanî* veya *Merv* şeklinde maruf bu savaş neticesinde Şeybânîlerin hem idarî düzenleri ciddi bir şekilde sarsılmış hem de Mâverâünnehir ve çevre bölgelerde hakim oldukları topraklar ellerinden çıkmıştır.

Muhammed Şeybânî Han'ın vefatından sonraki 1510-1512 yıllarında Şeybânîler, bütün taraflardan gelen saldırılara karşı çok boyutlu mücadele etmek zorunda kalmıştır. İşgalcilerin coğrafyada kalıcı olmaya çalışarak yerleşmeye çalıştığı bu dönemde Şeybânî yöneticileri, öncelikle, Şah İsmail'in Mâverâünnehir cihetinde daha fazla genişlemesine engel olmak ve onu seferden vazgeçirmek için ona elçiler ve hediyeler göndermişlerdir. Karşılıklı elçilik hareketliliği neticesinde Şeybânî hanlarının isteklerini kabul eden ve seferinden vazgeçen Şah İsmail, taraflar arasında sınır olarak Ceyhun nehrini belirlemiştir. Ayrıca taraflar arasında sağlanan sulh neticesinde tarafların birbirlerinin topraklarında talepte bulunmamaları kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Şah İsmail, Horasan bölgesini emirleri arasında paylaştırıp Irak tarafına geri dönmüştür.²⁰

Şah İsmail bu antlaşmayı yapmakla elde ettiği kazanımları elbette topyekün elinden bırakmamıştır. Ancak aşamalı bir şekilde gayesini gerçekleştirmek için Timurlulara yardım teklifinde bulunmuş ve Şeybânîlerin hâkimiyet topraklarını bölmek ve kendisine problem

¹³ Hürşâh b. Kubâd Hüseyinî, *Târîh-i İlçî Nizâm Şâh (Târîh-i Safevîyye ez Âgâz tâ sâl 972 Hicrî/Kamerî)*, haz. Muhammed Rıza Nasîrî ve Kûîcî Hânedâ (Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr Ferhengi, 1379), 38-40; Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara, Hokand ve Kâşgar der şerh-i hükümrânî Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşgar*, haz. Muhammed Ekber Aşık (Tahran: İntişârât-ı Ayne-i Mîras, 1377), 19.

¹⁴ Muhammed Yar bin Arap Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd, (Târîh-i Şeybânîyân)*, haz. Nadir Celalî (Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1385), 105; Giovanni Maria Angioiello and Vincenzo Dalessandri, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar (Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri)*, çev. Tufan Gündüz (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006), 94-95; Böriyab Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fi Uzbekistân Târîh-u Âsya'l-Vustâ min Eyyâmî'l-Üsrü'l-Hâkimeti hatte'l-Yevm*, Arapça'ya çev. Zâhidullah Menruf (Beirut: Şeriketü'l Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 1992), 309.

¹⁵ Gazne dağlarında yaşayan bazı kabilelerdir (Zahîrüddin Muhammed Bâbü, *Bâbü'nâme (Bâbü'ün Hatratı)*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), 2/203).

¹⁶ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, thk. Abbas Kulî Çaffârî Ferd (Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1383), 231.

¹⁷ Hoca Bahaddin Hasan Nisârî Buhârî, *Müzekkîr-i Ahabb*, tsh. Seyyid Muhammed Fazlullâh (Hindistan Eğitim Bakanlığı, Haydarabâd: Câmîatü Osmânî, 1929), 22.

¹⁸ Şeybânîler ve Safevîler savaş güzergâhları ve mevkiileri için bk. Ek 1 (Hanbaba Beyânî, *Tarih-i Nizâmî Irân cenkhâ-yı devre-yi Safevîyye* (Tahran: İntişârât-ı Sitâd-ı Bozorg-ı Erteştârân, 1353), 413).

¹⁹ Hüseyinî, *Târîh-i İlçî-i Nizâm Şâh*, 53; İsfahânî, *Holdeberrîn*, 196. Bu hususta ayrıca bk. Arminius Hermann Vambéry, *Travels in Central Asia Being The Account Of A Journey From Teheran Across The Turkoman Desert On The Eastern Shore Of The Caspian To Khiva, Bokhara, And Samarqand Performed In The Year 1863* (Washington: Praeger Publishers, 1970), 269.

²⁰ Herevî, *Fütühât-i Şahi*, 364; Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fi Uzbekistân*, 310.

çıkarmayacak bir hale getirmek istemiştir. Bu hususta 1511 yılında Şeybânîlerin bölünmüşlüğü ve düzen kaybını bir taraftan kollayan Sultan Bâbü Şah, Şah İsmail'in desteğini talep etmiş ve kendisine müttelik olmayı teklif etmiştir. Bu talebin kabulü doğrultusunda Safevî kuvvetlerinin Bâbü Şah'ın ordusuna dahil olmasıyla birlikte tüm güçler Semerkant üzerine hareket etmiş ve şehri ele geçirmiştir.²¹ Bu mütteliklik mucibince Şah İsmail, Bâbü Şah'ın ordusunu desteklemiş ve ele geçirilen şehirleri kendisine bırakmış; buna mukabil, Bâbü Şah de ona bağlılığını bildirmiş, hatta Şah İsmail adına hutbe irad ettirmiş ve para basımı gerçekleştirmiştir. Bâbü Şah nihayet Safevîlerin doğu sınırlarının muhafızı gibi hareket eder hale gelmiştir.²² Bu sebeple Şeybânîler, Mâverâünnehir'i fethetmeden önceki ikamet yerleri olan Taşkent, Sıgnak ve Yesi'ye geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece, Şeybânîlerin Mâverâünnehir'deki yönetimleri bölgeye hâkim olmalarının üzerinden henüz on beş sene geçmeden yıkılmıştır.²³

Şah İsmail, Bâbü Şah'ın devam eden yardım talebini ve Şeybânîlerin yeni güçler devreye koyarak Mâverâünnehir ve Horasan havzasına yönelik elde ettikleri sınırlı başarılarını dikkate alarak 1512'de Horasan valisi Emir Necm-i Sâni'yi buraya yeniden sevk etmiştir. Necm-i Sâni Karşi'den Buhara'ya doğru yürüyüşünü herhangi bir engelle rastlamadan devam ettirirken yolu üzerinde bulunan ve Şeybânîlerin de hakimiyetinde olan Gicduvan'ı kuşatma altına almıştır.²⁴ Ancak kış şartları dolayısıyla Necm-i Sâni'nin halinin zorda olduğunu öğrenen Ubeydullah Han hızlı bir hazırlık süreci yürüterek Gicduvan üzerine hareket etmiş ve burada Safevîleri mağlup etmiştir.²⁵ İçinde yaşadıkları sancılı süreçten Gicduvan zaferi ile çıkan Şeybânîler, 1513'te Şeybânî sultanlarından Ubeydullah, Cânî Beg ve Muhammed Timur Sultan'ın ordularından müteşekkil bir halde bu sefer Meşhed'e hareket etmiştir.

Yüzyılın başından itibaren taraflar arasında rekabet sahası olan Horasan'a yönelik mücadeleyi Şeybânîler adına bu sefer Ubeydullah Han üstlenmiş, sultanlığında iki defa (1515, 1521); hanlığında ise beş defa (1524-25, 1526-28, 1529-31, 1532-33, 1535-38) bölgeyi ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştur.²⁶ Ubeydullah Han bu teşebbüsler çerçevesinde ilk Horasan seferini 1515'te Cânî Beg ile birlikte, bir sonraki güçlü saldırısını ise 1521'de gerçekleştirmiştir. Bu olay, Şah İsmail'in 1524 tarihinde gerçekleşen ölümünden önce Şeybânîlerle vuku bulmuş son savaşı olarak kaydedilmiştir. Ubeydullah Han'ın Safevîlere karşı gerçekleştirdiği savaşların en önemlilerinden biri 1528'deki Câm Savaşı'dır. Bu savaşı Safevîler kazanmıştır.²⁷ Kuruluş dönemi Safevîler ile Şeybânîler arasında gerçekleşen tüm bu savaşlar, sonuçları itibarıyla büyük kayıplar

²¹ Vahid Kazvinî, *Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, 35-36; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1060-1061.

²² Herevi, *Fütühât-ı Şahi*, 373; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 209.

²³ Kadı Ahmed Tetevî-Âsaf Han Kazvinî, *Tarih-i Elfi*, nşr. Gulam Rıza Tabatabai Mecd (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1381/2003), 6/5507.

²⁴ Giyaseddin b. Hamidüddinü'l-Hüseynî Hâdemîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâd-ı Beşer*, haz. Celaleddin Hümaî (Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380), 4/528; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 130.

²⁵ Hafız Tanış İbn Mir Muhammed Buhârî, *Şerefnâme-i Şâhî*, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî Cumhûr-ı İslâm-ı İran (Tahran: İntişârât-ı Bahş-i İrânşenâsi, 1983), 1/87a-87b.

²⁶ Vambéry, *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present: Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts* (Londra: Kraus Reprint Corporation, 1979), 277-8; E. Shraghi, "Persia During The Period Of The Safavids, The Afshars And The Early Qajars", *History of Civilization of Central Asia* (Paris: Unesco Publishing, 2003), 5/254.

²⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1178-1179; Hüseynî, *Târîh-i Elçî-i Nizâm Şâh*, 102.

meydana getirmemiş olsa da devletler arasındaki fitne ve düşmanlığın devamını ve bölgenin siyasî ve coğrafi olarak jeopolitik parçalanmasını beraberinde getirmiştir.

2. Askerî Rekabet

Siyasî rekabetin doğal yansıması mesabesinde olan askerî rekabet hususunda Şeybânîler, Mâverâünnehir bölgesinde hâkimiyetleri süresince sürekli savaş ortamı içinde olmuştur. Şeybânîler için bu durumu zorunlu kılan mühim sebeplerden birisi Safevîler başta olmak üzere Kazaklar ve Bâbürlülere karşı sürekli rekabet halinde olmalarıdır. Bu rekabette tarafların ordu sayısı hakkında, özellikle Safevî tarihçilerinin eserlerinde yer alan Safevî ordusuna dair bilgilerde hemen hemen aynı ifadeler kullanılırken Şeybânî ordusuna dair veriler çok çelişkili bir hal almaktadır. Şeybânî ordusu düşmanın durumuna, hanlığın içinde yer aldığı vaziyete ve Şeybânî sultan ve emirlerinin savaşa dahil olmalarına göre bu rakamlarda sürekli değişiklik arz etmiştir.

Şeybânîlerin kuruluş döneminde öncelikle Muhammed Şeybânî Han'ın ordusu ile ilgili şu detayları verebiliriz: Meşhur Semerkant fethinde yanında 8.000; 1507'de Kandahar seferinde ise 60.000 asker mevcuttur.²⁸ Huncî, Muhammed Şeybânî Han'ın saltanat ordusunda üç yüz binden fazla insanın toplandığını dile getirmiştir.²⁹ Muhammed Şeybânî Han'ın da vefat ettiği Merv Savaşı'nda ise Şeybânîlerin ordusu 30.000, Safevîlerin ordusu 70.000 veya 100.000 kişiden teşekkül etmiştir. Bu savaşta Muhammed Şeybânî Han'ın savaş meydanından geri çekilirken yanında 500 kadar asker olduğu, savaş sonunda ise toplam 10.000 Şeybânî askerinin öldürüldüğü rivayetlerde geçmiştir.³⁰

Kuruluş döneminin diğer önemli ismi olan Ubeydullah Han komutasında Horasan üzerine 1521 yılında 30.000 kişiden teşekkül eden bir ordu ile hareket edilmiştir.³¹ Kaynaklarda 1526'da Şeybânî ve Safevî kuvvetlerinin İsfarayn'da karşılaştığı, sonuç itibarıyla 600 kişilik Safevî ordusundan 300 kişi, 3.000 kişilik Şeybânî ordusundan da 700 kişinin katledildiği bir savaş nakledilmiştir.³² Diğer taraftan Ubeydullah Han, yanında yer alan 80 sultan ve 200.000 asker ile³³ 24.000 civarında olan Safevî ordusu ile 1528'deki Câm Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve Safevîlere mağlup olmuştur.³⁴

Kroniklerde var olan bu detaylar ışığında Şeybânî askerlerinin ortalama 100-150 bin kişiden oluştuğunu söyleyebiliriz. Ancak Safevî kroniklerinde Safevî-Şeybânî orduları hakkında verilen bilgilerin abartı taşıdığına dikkat çekmeliyiz. Nitekim çalışmamızda kullandığımız kroniklerde

²⁸ Rumlu, *Ahşenü't-Tevârîh*, 2/962-965; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 46, 53-68.

²⁹ Fazlullah b. Ruzbehân Huncî, *Mihmânnâme-i Buhara (Târîh-i Padişahî Muhammed Şeybânî)*, haz. Menuçehr Sutude (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1384), 122-127.

³⁰ Ahat Andican, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya* (İstanbul: Doğan Egmont Yayınları, 2009), 139-140; Rumlu, *Ahşenü't-Tevârîh*, 2/1040-1054.

³¹ Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ*, 279; Rumlu, *Ahşenü't-Tevârîh*, 2/1116-1117.

³² Rumlu, *Ahşenü't-Tevârîh*, 2/1152.

³³ Kâdî Ahmed b. Şerafeddin el-Hüseynî'l-Hüseynî el-Kummî, *Hülâsatu't-Tevârîh*, thk. İhsan Eşrâkî (Tahran: Müessesesi-İ İntişârât-u Çâb Dânişgâh-i Tahran, 1383), 1/180).

³⁴ İskender Bey Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbasî*, haz. M. İ. Rıdvanî (Tahran: İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, 1377), 1/89; Emir Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü't-Terâvîh (be sâl 948 Hicri/Kameri)*, haz. Mir Haşim Muhaddis (Tahran: İntişârât-ı Ecümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1386), 293; H. H. Howorth, *History of the Mongols From the 9 th to the 19 th Century* (Londra: Longmans, Green and Co, 1927), 2/714).

Şeybânîlerin ordusu Safevîler karşısında dâimi surette fazla gösterilmiş ve Safevî ordusu sayı bakımından az olduğu halde Şeybânîler karşısında galip geldiği özellikle vurgulanmıştır. Genel olarak Safevî kaynaklarında bu şekilde bir yaklaşımın ortaya konulmasından hareketle bu bilgilere eleştirel bir şekilde yaklaşılması salık verilmiştir.³⁵

Burada askerî rekabet konusu ile ilgili Şeybânîlerin ateşli silahlara sahip ve asker sayısı bakımından üstün oldukları halde daha az sayıdaki Safevîler karşısında aldıkları mağlubiyetin nedeni üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Safevîler, top, silah ve tüfek gibi muhtelif askerî teçhizatlarını asrın başından itibaren Hürmüz'de bulunan Portekizlilerden temin etmiştir. Bu teçhizatları kullanan Safevîler örneğin 1528'de Horasan'da 24.000 civarında askerleri olduğu halde 200.000 civarındaki Şeybânî ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır.³⁶ Bu savaşta Safevîlerin Şeybânîleri mağlup etmelerinin en önemli nedeni Anadolu tarzı top ve 6000 adet tüfeği uhdelerinde bulundurmaları olmuştur.³⁷

3. Dinî ve Mezhebî Rekabet

Şeybânîler ile Safevîlerin rekabet alanlarından birisi Sünnî eğilimli Nakşibendiye tarikatına mensubiyet ile Şîliği devletin resmi mezhebi olarak kabul eden anlayış arasında ortaya çıkmıştır. Şüphesiz Şeybânîlerin Nakşibendîler ile yakınlık kurmalarının mühim sebepleri arasında Safevîlerin ve onların savunduğu Şîliğin olduğu izahtan varestedir. Bu hususta Şeybânîler Safevîlere karşı Sünnî inanca mensup bu tarikatı bir sığınma mercii olarak görmüştür. Bu sebeple de bu tarikatın güçlü bir örgütlenmeyle oluşturduğu sosyal yapısının kendileri için hem Mâverâünnehir ve Türkistan bölgesinde hem de diğer İslam beldelerinde meşruiyetlerinin de temini için bir dayanak oluşturacağına kanaat getirmişlerdir.³⁸

Şeybânîler ile Safevîlerin kuruluş aşamasında Nakşibendîlik ile Şîliğin rekabetinin temel sebebi esasında Nakşibendîlik'teki silsilenin başında Hz. Ebû Bekir'in olmasına dayalı bir tartışma değildir. Aksine Safevîlerin Horasan bölgesinde Şîî bir devlet tesis ettiklerinde Nakşibendîlerin onların baskı ve katliamına uğraması ve tarikatın iki önemli mensubu konumunda olan Şeybânîler ve Osmanlı Devleti ile sürekli bir rekabet halinde olmalarıdır. Bir diğer rekabet sebebi Şîliğin Hint Alt Kıtası'na doğru genişleme tehdidinin varlığıdır.³⁹ Diğer taraftan Safevîlerin Nakşibendîlere fiili müdahalede bulunması, rekabetin boyutlarını daha da derinleştiren bir başka etken olmuştur. Nitekim Tebrizli bir Nakşibendî olan Derviş Kasım 1486'da Yakup Akkoyunlu tarafından öldürülmüştür. Batı İran'da Derviş Kasım'ın şehit edilmesini Safevîler tarafından daha yarım yüzyıl geçmeden neredeyse bütün Nakşibendîlerin yok edilmesi takip etmiştir. Bütün bunlardan dolayı tarikatın ve özellikle Şeybânîlerin tarihinde Nakşibendî ve Şîîler arasındaki karşılıklı husumet sıklıkla gündeme gelmiştir.⁴⁰

³⁵ Çınar, *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri*, 62.

³⁶ İskender Bey Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbasî*, 1: 89; Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, 293.

³⁷ Bu durum "toplara oklara ve yedeciliğe üstün gelmesi" (Bâbü, *Bâbürnâme*, 3/565-66) veya "Portekizlilerin muzafferiyeti" (Togan, *Bugünkü Türkîli*, 117) şeklinde tasvir edilmiştir.

³⁸ Holzwarth, "The Shaybanids and the Khan Princedoms", *Islam Art and Architecture* içinde, ed. Markus Hatstein-Peter Delius (Cologne, Konemann, 2002), 433.

³⁹ Hamid Algar, *Nakşibendîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 35.

⁴⁰ Algar, *Nakşibendîlik*, 69-70.

Bu düşmanlık zemini üzerinden Şeybânî hanlarına göre Horasan, Safevîlerin elinden muhakkak surette alınmalı ve burada yaşayan müminler, Kızılbaşın zulmünden kurtarılmalıdır. Bunun sebepleri arasında evvela vurgulanması gereken husus, Safevîlerin Şîî inanç ve ayinlerini kabul etmesi ve ilk üç halifeye yönelik menfi söylem ve eylem içinde bulunmaları sebebiyle İslâm dinini tahrif etmeleri hatta İslâm aleyhtarı bir hal içerisine girmiş olmalarıdır.⁴¹ Ayrıca bölgede hac ibadetini yapmak isteyen Müslümanların yolculukları esnasında Safevîlerin ülkesinde zorluklara ve zulme maruz kalmaları da önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² İşte tüm bu sebeplerden dolayı Şeybânî ulemâsı Şîîlerin öldürülmelerinin caiz olduğuna dair fetvalar dahi vermiştir.⁴³

Şeybânîler, Safevîlere karşı sürdürdükleri mücadelelerinde İslam dinini ve Sünnîliği sürekli siyasi bir koz olarak ön planda tutmuşlardır. Bunun belirgin akisleri Muhammed Şeybânî Han'da görülmektedir. Nitekim o, kendisini “Allah'ın halifesi ve zamanın imamı” şeklinde ilan etmiştir.⁴⁴ Bu tanımlamadan da hareketle taraflar arasında bir mefkûre mücadelesine dönüşen rekabet öyle bir noktaya ulaşmıştır ki Şah İsmail'in kırmızı/kızıl tacına karşılık Muhammed Şeybânî Han'a yeşil sarık sardığından dolayı *Yeşilbaş* lakabı takılmıştır.⁴⁵ Muhammed Şeybânî Han, Şah İsmail'in bölge üzerinde dikkat çekici bir hakimiyet kurması üzerine bir taraftan onu Sünnî mezhebine davet eden diğer taraftan ona tehdit savuran mektuplar göndermiştir. Bu mektupların birinde Muhammed Şeybânî Han, Şah İsmail'in derviş kaşkülü ve asası ile birlikte atalarının yolu olan dervişliğe dönmelerini, askerliği ise Cengiz soyunun temsilcisi olan kendisine bırakmasını salık verici istihzalı bir mektup göndermiştir.⁴⁶ Buna Şah İsmail'in cevabı, savaş niyetini ortaya koyacak şekilde; “Dervişliğimin icabı olarak ceddîm İmam Rıza'nın kabrini ziyaret için Meşhed'e geliyorum.”⁴⁷ şeklinde olmuştur.

⁴¹ Abdu'l-Hüseyn Nevaî, *Şah Tahmasb Safevî, Mecmû'a-yi Esnâd ve Mekâtibât-ı Târîh-i Hemrâh bâ Yâddâstehâ-yî Tafsilî* (Tahran: İntişârât-ı Erguvan, 1368), 43-44; Abdylkader Durguti, “Hilafet Tartışmalarının Siyasi Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Aralık 2016), 157-159.

⁴² Hüseyinî, *Târîh-i Elçi-i Nizâm Şâh*, 38-40. Bu konuda ayrıca bk. Nevaî, *Şah Abbas Mecmua-i Esnad ve Mekâtibât-ı Târîh-i Hemrâh bâ Yâddâstehâ-yî Tafsilî* (Tahran: İntişarat-ı Zerrin, 1367), 1/184; Martin B. Dickson, “Shah Tahmasb and the Uzbeks” (The Duel for Khurasan, With Ubayd Khan: 930-940/1524-1540), Ph. D. Dissertation (New Jersey: Princeton University, 1958), 91, 142, 321, 327-29.

⁴³ Nevaî, *Mekâtibât-ı Şah Abbas*, 1/188-93.

⁴⁴ Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, 121. Muhammed Şeybânî Han'ın kendisi hakkında halife ifadesini kullanması Hz. Peygamber'den itibaren yürüyen âlemşümül hilafet silsilesinin son temsilcisi olmasını vurgulamak, yani kendisini tüm Müslümanların halifesi olarak tanımlamak anlamında değildir. Zira bu dönemde âlemşümül hilafet makamını Memlükler himayesinde Abbasiler temsil etmektedir. Esasında Muhammed Şeybânî Han buradaki hilafet ifadesini farklı İslam coğrafyalarında bağımsız sultanların, yöneticilerin ve emirlerin devlet başkanı manasında kullandıkları bir unvan olarak kullanmıştır. Bu hususta detaylı bilgi için bk. Azmi Özcan, “Osmanlı Geleneğinde Hilafet”, *Geçmişten Günümüze Hilafet*, ed. Mustafa Sabri Küçükbaş vd. (Ankara: İLEM Yayınları, 2022), 241-242.

⁴⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 31. Bu hususta Caterino Zeno, İran'a gerçekleştirdiği yolculuğunda Muhammed Şeybânî Han'ı yeşil kaftanlı olarak belirtmektedir (“Travels in Persia”, in *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, çev. Charles Grey (London: Hakluyt Society, 1873), 55-56).

⁴⁶ Jean-Louis Bacqué Grammont, “Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya'da 1510'da Cereyan Eden Olaylar”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler içinde* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 288; Mehmet Hazar, *Hermann Wambery Buhara Yahud Maveraünnehr Tarihi Özbek Türkçesi (Transkripsiyon-Dil Özellikleri-Sözlük)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 109.

⁴⁷ Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, 147-149.

Bu süre zarfında aralarında başka yazışmalar da gerçekleşmiştir.⁴⁸ Bu yazışmaların birinde Muhammed Şeybânî Han “Bizim Irak’ın harap mülküne tamahımız yoktur, Mekke ve Medine’yi ele geçiremedikten sonra bir önemi yoktur” beyti ile, Horasan seferiyle gayesinin esasen İran ve Irak havzalarını hakimiyeti altına almak değil, Mekke ve Medine’ye giden hac yollarının güvenliğini sağlamak olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹ Buna karşılık Şah İsmail de İmam Rıza’nın türbesinin bulunduğu Meşhed’i ziyaret etme isteğini mektubunda dile getirmiş ve bu doğrultuda Nevruz’dan sonra harekete geçeceğini ve buna hiç kimsenin mani olamayacağını bildirmiştir. O, Meşhed’de bulunduğu zaman zarfında ziyaretlerin dışında Horasan seferi için de hazırlık yapmış ve bu hususta Muhammed Şeybânî Han’ı bilgilendirmekten çekinmemiştir.⁵⁰

Ubeydullah Han da selefi Muhammed Şeybânî Han gibi Safevî Şiîliği’ne karşı aktif bir politika takip etmiştir. Bunu bir taraftan Safevîlerle her fırsatta gerçekleştirdiği savaşlarında diğer taraftan yazışmalarında müşahade etme imkânı bulmaktayız. Bu yazışmalardan birisinde Ubeydullah Han, “Her Müslüman’ın görevi İslâm’a fesat ve ihtilaf sokanlarla mücadele etmektir.”⁵¹ diyerek Horasan seferlerine meşruluk kazandırmak istemiştir. Bu meyanda Muhammed Şeybânî Han’ın vefatıyla bölgede Kızılbaşların halka zulmettiğini ve halkı zorla Şî mezhebine mensup hale getirmek için baskı yaptıklarını hatırlatarak Horasan’a yönelik gerçekleştirdiği harekâtın, üzerinde bulunan en büyük vazife ve dini görev olduğunu ifade etmiştir. Bu görev gereğince de Horasan akınlarıyla gerçekte zulmü değil adaleti gerçekleştirmeye çalıştığını şu beyitle açıklamıştır: “Dünyada ne kadar zulm varsa, hepsi adalettendir ama zulm görünür.”⁵²

4. İktisadî Rekabet

Mâverâünnehir ve Horasan, Hazar Denizi’nden Çin’in başkenti Beijing’e, Sibiry’a’dan Hindistan’a kadar genişleyen ticarî ağın tam da kavşak noktasında bulunmaktadır. Bundan dolayı burası dünya tarihinde muhtelif devletlerin ya hayatını sürdürdüğü ya da üzerinde hükümdarlık tesis etmeyi hedeflediği bölgeler olmuştur. Bu iki bölge ayrıca doğu-batı ve kuzey-güney bölgelerinin kesişim yeri, kadim İpek ve Baharat Yolu’nun üzerinden geçtiği ve özellikle Çin ve Hint’in diğer toplumlara açılan kapısı olma gibi stratejik bir konumda yer almıştır. Bütün bu hususiyetler bölgenin cazibesini artırmış ve ticarî trafiği yoğunlaştırmış, iktisadî hayatı canlandırmıştır. Bahsettiğimiz bu durumdan müstağni kalmayan Şeybânîler ve Safevîler de 16. yüzyıl boyunca bu bölgeler üzerinde ticarî hayatta söz sahibi olmak için yoğun bir rekabet içinde olmuştur. Zira bu bölgeler daha önce Timurlu sultanlar tarafından idare olduğu için Şeybânîler, Timurlu topraklarında hak iddia etmiş ve Mâverâünnehir ile Horasan’ın geçiş yolları üzerinde bulunması hasebiyle buraları kendi tasarruflarında tutmak istemişlerdir.⁵³

Bu kavşakta Safevîler ile Şeybânîler arasında siyasî ve askerî münasebetin yanı sıra ticarî münasebetin, Hac ibadeti için yolcuların güvenliğini sağlama girişimlerinin ve bu maksatla

⁴⁸ Hüseyinî, *Târîh-i Elçî-i Nizâm Şâh*, 38-40; Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhârâ*, 19.

⁴⁹ Mektubun tamamı için bk. Hüseyinî, *Târîh-i Elçî-i Nizâm Şâh*, 38-40; Nevaî, *Mekâtibât-ı Şah İsmail*, 73.

⁵⁰ Nevaî, *Mekâtibât-ı Şah İsmail*, 73.

⁵¹ Nevaî, *Mekâtibât-ı Şah Tahmasb Safevî*, 28.

⁵² Nevaî, *Mekâtibât-ı Şah Tahmasb Safevî*, 29.

⁵³ Grammont, “Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya’da 1510’da Cereyan Eden Olaylar”, 288; Hazar, *Hermann Wambery Buhara Yahud Maveraünnehr Tarihi*, 109.

elçilik teatisi üzerinden mektuplaşmaların ve görüşmelerin varlığına da özellikle atıf yapmamız gerekmektedir. İşte burada, Mâverâünnehir-Horasan coğrafyası arasında bütün bu ilişki trafiğinin cereyan ettiği güzergâhı üç hat üzerinden izah edebiliriz.⁵⁴ Bunlar: Meşhed güzergâhı, Şamahı ve Bakü güzergâhı, İsfehan, Kaşan ve Kazvin güzergâhıdır.⁵⁵ Bunlardan Meşhed güzergâhında Buhara ile Merv arasında 15 günlük bir mesafe bulunmaktadır.⁵⁶ Hazar Denizi'nin batısında yer alan Şamahı ve Bakü'ye ulaşmak için takip edilen ikinci güzergâh üzerinde Şamaki ile Bakü arası 1-2, Bakü ile Estarabad arası yaklaşık 31, Estarabad ile Meşhed arası 12, Meşhed ile Buhara arası 28-37 gün olarak hesaplanırsa toplamda 73-82 gün (11-12 hafta) süren bir yolculuk yapılmaktadır.⁵⁷ Buhara'dan İran'a takip edilen üçüncü güzergâhtaki İsfehan ile Buhara arasındaki mesafe ise 850 mil (1.360 km) olduğu için bu yolculuk takriben 45 gün sürmektedir.⁵⁸

Mâverâünnehir-Horasan coğrafyası arasında Safevîler ile Şeybânîler arasında vuku bulan iktisadî rekabetin çevre faktörleri arasında en sarsıcı hadise bu ticaret güzergâhlarının değişmesi olmuştur. Zira 15. asra kadar doğu-batı istikametinde Mâverâünnehir şehirlerinden seyreden ticaret, bu yüzyıl itibarıyla yerini kuzey-güney yönündeki şehirlere bırakmıştır. Togan'ın üzerinde sıklıkla durduğu, kara ticaret yollarının eski önemini yitirip okyanus ticaretinin ön plana çıkmasını⁵⁹ ve bölgenin yerleşim ve tarım olarak can damarları mesabesinde olan ırmaklarının mecralarını değiştirmesini,⁶⁰ Safevîler ile Şeybânîler arasındaki iktisadî rekabetin sebepleri arasında özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim bu durum Kaşgar, Semerkant, Buhara, Belh, Herat ve Merv gibi belli başlı Şeybânî şehirlerinin iktisadî ve ticarî hayatlarını derinden etkilemiştir.⁶¹ Neticede Şeybânîlerin iktisadî düzeninin bozulması ve şehir hayatlarının sönmesi, Safevîlere karşı özellikle Horasan topraklarında verdikleri hakimiyet mücadelesini ve yağmacılığı daha fazla tetiklemiştir.

Muhammed Şeybânî Han mezkur çevresel şartların değişmesinin tesiriyle iktisadî yapıyı geliştirmek için pek çok adım atmak durumunda kalmıştır. Bunlar arasında onun ekonomik alanda sıkı kuralları ihdas etmesi, tüccarlara ait kabilelerin emniyetini sağlamaya çalışması, ticaretin ilerlemesi için muhtelif tedbirler alması, para biriminin ayarı üzerinde tasarrufta bulunması ve vergi düzenlemeleri dikkate şâyândır.⁶² Sözü ettiğimiz adımların, özellikle konumuza ışık tutması için para biriminin ayarı ile ilgili yapılan değişikliklerin genel karakteristiğini şöyle hülâsa edilebiliriz: Mâverâünnehir-Horasan coğrafyasında Şeybânîlerden önce Timurlular döneminde de *tenge* veya *tenke* şeklinde ifade edilen gümüş sikke tedavülde

⁵⁴ Mâverâünnehir-Horasan güzergâhı haritası için bk. Ek 2 (Audrey Burton, *Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702* (İngiltere: Curzon Press, 1997), 391).

⁵⁵ Burton, *Bukharans*, 412.

⁵⁶ Huncî, *Mihmannâme-i Buhara*, 1; Taniş, *Şerefnâme-i Şâhî*, 2/123a-123b, 125b, 128a, 141a.

⁵⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 2/1152; Burton, *The Bukharans*, 400-401.

⁵⁸ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 2/1045, 1185, 1195; Burton, *The Bukharans*, 401-402.

⁵⁹ Togan, *Bugünkü Türkîli*, 112-113.

⁶⁰ Seyfî Çelebi, *L'Ouvrage de Seyfî Çelebi, Historian Ottoman du XVI e Siecle*, ed. J. Matuz (Paris: Institut Français d'archeologi, 1968), 46.

⁶¹ Togan, *Bugünkü Türkîli*, 121.

⁶² Köprülü'ye göre, bu dönemde uygulanan malî tedbirler, ayrıca yağmalar, müsadereler ve para değerinin halkın zararına olacak şekilde düzenlenmesi Horasan'ın, özellikle de Herat'ın eski zenginliğine büyük bir darbe vurmuş, ardından gelen Safevî istilası ise şehir için bundan daha ağır bir felaket olmuştur ("Çağatay Edebiyatı", 3/306-314).

olmuştur.⁶³ Muhammed Şeybânî Han hanlık alametlerinin gereği olarak Merv şehrinde 1504 tarihinde adına gümüş para darb ettirmiştir. Ancak para darb etmenin ortaya çıkardığı esas sorun; Muhammed Şeybânî Han'ın fetihleri neticesinde bölgenin ekonomik yapısında ilk olarak gümüş tenge ile bakır dinarın oran sorununu doğurmasıdır.⁶⁴ 1 miskal (4.8 gr) olan 1 Timurlu gümüş tengesi, Muhammed Şeybânî Han'ın müdahalesi ile 1507'de ortalama 5.1-5.2 gr ağırlığına yükseltilmiştir.⁶⁵ Ayrıca Muhammed Şeybânî Han, ekonomik yapıyı düzenleme sadedinde yeni dirhem ve dinarlara önceki tengelerin eklenmesini emretmiştir.⁶⁶ Muhammed Şeybânî Han'ın para düzenleme konusunda yaptığı bu ayar değişiklikleri Herat'tan sonra 1508'de bütün Mâverâünnehir şehirlerinde standart ağırlık olarak uygulanmaya başlamıştır. Ancak bu durum yiyecek ve tüketici mallarında perakende satışın dinarın oranına bağlı olarak işlediğini göz önüne alırsak iktisadî sistemi ziyadesiyle etkilemiştir. Bu zaman itibarıyla Safevîler ile devam eden savaşların da husule getirdiği sarsıntının bir sonucu olarak, ticarî malların ve yiyeceğin fiyatları da yükselmiştir.⁶⁷ Bu ekonomik bunalım özellikle Ubeydullah Han döneminde Muhammed Şeybânî Han zamanında basılan paraların tedavülden kaldırılarak standart ağırlığın eski oranına yaklaştırılmasını zaruri hale getirmiştir. Dolayısıyla 1512 yılında tengenin ağırlığı 5.2'den 3.2'ye hatta 2.8'e kadar düşürülmüştür.⁶⁸ Ancak paranın standart ağırlığının bu ani düşürülüşü fiyatların yeniden yükselmesini beraberinde getirmiş ve bunun sonucunda farklı oranlarda, yerli olan ile olmayan paralar tedavüle sokulmuştur.⁶⁹

Bu dönemde Safevîler de altın, gümüş ve bakır sikke olarak bu para birimini yürürlükte tutmuştur. Safevîlerin sikke birimleri 400 miskal ağırlığındaki altın "toman"a dayanmış ve 1 miskal 4,60 gr. ağırlığında olmuştur. Şah İsmail de tahta geçtikten hemen sonra 1502'de bir sikke reformu yapmıştır. Bu reform doğrultusunda Safevî altın sikkeleri 3,50 gr. ağırlığında *eşrefî* standardında basılmış, ancak 1 miskal (4,60 gr.) ağırlığında altın sikkeler de piyasada var olmuştur. 11 gr. ağırlığındaki "mühür" olarak adlandırılan altın sikkeler ise daha nadir yürürlükte kalmıştır.⁷⁰

Farkedileceği üzere tarafların kuruluş döneminde karşı karşıya kaldıkları rekabetin önemli bir sebebi de iktisadî boyutta husule gelmiştir. Bu sebeple taraflar bu rekabette nihayetle öyle bir noktaya gelmişlerdir ki hem savaş hem de savaşın getirdiği ekonomik problemleri aşmak için iktisadî düzenleme yapma döngüsü tebellür eder hale gelmiştir. Kuruluş dönemi için kesin bir hüküm vermek kolay olmasa da bu savaşlar ve gerçekleştirilen iktisadî düzenlemeler Mâverâünnehir-Horasan coğrafyası arasında iktisadî bütünlüğün bozulması olarak telakki edilmelidir.

⁶³ Hâdemîr, *Târîh-i Habibü's-Siyer*, 3/346.

⁶⁴ E. A. Davidovich, "Northern Parts of Central Asia: Monetary Policy And Currency Circulation Under The Shaybanid and The Janid (Astarkhand) Dynasties", *History of Civilization of Central Asia* (Paris: Unesco Publishing, 2003), 5/433.

⁶⁵ "Tenge" veya "tenkçe" denilen gümüş sikkeler miskalin üçte biri ağırlığındadır (Oğuz Tekin, "Sikke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37/182).

⁶⁶ Vambery, *History of Bokhara*, 262; Davidovich, "Northern Parts of Central Asia", 431.

⁶⁷ Zeyneddîn Mahmud Vasîfî, *Bedâiyü'l-Vekâyi*, haz. Aleksandr Bolderof (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, 1349), 1/365-377; 2/73-77.

⁶⁸ Davidovich, "Northern Parts of Central Asia", 436-37.

⁶⁹ Davidovich, "Northern Parts of Central Asia", 437.

⁷⁰ Tekin, "Sikke", 37/181; Allworth, *The Modern Uzbeks*, 61.

5. İlmî ve Kültürel Rekabet

Safevîler ve Şeybânîler arasında yaşanan ilmî ve kültürel rekabetin en önemli sebebi Timurlu hakimiyet merkezleri olan Mâverâünnehir, Horasan ve Harezm topraklarında Timurlu ilim ve kültür mirasının da varisi olmaları üzerine gerçekleşmiştir.⁷¹ Şüphesiz Şeybânîlerin yeni şartlardaki ilim, kültür ve sanat faaliyetlerinin temel dayanağını Timurlular döneminde gerçekleştirilen kültürel faaliyetler oluşturmuş⁷² ve Şeybânîler, Mâverâünnehir ve Harezm şehirlerinde Timurlu ilim ve sanat geleneklerini zayıf da olsa devam ettirmiş ve kültürel faaliyetleri ara vermeden sürdürmüştür. Bu bağlamda Togan, Şeybânîlerin mezkûr asırda şehirlerde oturanlar arasında okuma yazma uğraşlarının, keza şehir hayatının, ziraat ve ticaretin kıymetini idrak düzeylerinin önceki Türk kavimlerinden geri kalır yanının olmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan şehirlerin yanı sıra büyük kasabalarda dahi Şeybânî beylerinin hatta kadınlarının mescit ve medreseler imar etmek, vakıflar tesis etmek, arklar kazdırmak gayreti içinde olduklarını ilave etmiştir.⁷³ Yine bozkırlarda kervansarayların kuruluşu, yolların onarılması ve uzun süredir sulamada büyük başarılar kaydeden bu ülkede yapılan sulama kanalları projeleri ve bunların yeniden işler hale getirilmesi ayrıca eğitim-öğretim kurumlarının inşa edilmesi, camilerin ve kabirlerin yapımı gibi uygulamalar Şeybânî hanlarının katkıları sadedinde zikredilebilir.⁷⁴

Şeybânîlerin kültürel anlamda Timurlu geleneklerini sürdürme faaliyetleri edebiyat, sûfi ve tarikat yapılarıyla sıkı iletişim, tarihe eğilim ve ilim meclislerinin biçimlenmesinde kendini göstermiştir. Bunların yanı sıra bu dönem kitaplarının resim, cilt ve tezhip özellikleri dikkate alındığında görsel sanatların da bu bütünün bir parçası olduğu anlaşılmıştır. *Timurlu Rönesansı*⁷⁵ tanımlamasının yakıştırdığı seçkin yapıyı devralan Şeybânî hanları, tıpkı Timurlu yöneticileri gibi ilim ve sanat hamisi kimlikleriyle de öne çıkmak istemişlerdir. Bunu başarabilmek için de yine Timurluların oluşturduğu ilmî ve kültürel gelenekten yararlanmışlardır. Zira Şeybânîlerin önlerinde 15. yüzyılda İslâm medeniyetinin ilim ve sanat faaliyetlerinin biçimlenmesinde büyük katkısı olan Timurlular gibi güçlü bir model var olmuştur.

Bu dönemde Safevîlerin Horasan'da Sünnîlere yönelik katı tutumları sebebiyle ilim, kültür ve sanat camiasından bir grubun göç ederek Şeybânîlere sığınması, Şeybânîlerin bu faaliyetlerinin diğer bir muharrik unsuru olmuştur. Bunlar daha önce Timurlu ve Akkoyunlu ilim, kültür ve sanat çalışmalarına öncülük eden yazar, hattat, şair ve bilim adamları iken bu göçle birlikte bu sefer Şeybânîlerin saray çevresinde yerlerini almışlardır. Şeybânî hanlarının miras olarak devraldıkları Timurlu geleneğini sürdürmelerinde en büyük güç, Timurlular içerisinde yetişmiş ve devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiş olan bu kişiler olmuştur. Timurluların yıkılışı ile sarayda buldukları konumlarını kaybeden bu kişiler adeta bir kültür danışmanı gibi Şeybânî saraylarında hanlara dersler vermiş, Şeybânî hanları da bu isimlerin

⁷¹ Vincent Fournieau, "Özbek Fethi: Orta Asya Türk Topluluklarının ve Siyasî İktidarların Teması", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 3/803.

⁷² Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/168.

⁷³ Togan, *Bugünkü Türkleri*, 121-22.

⁷⁴ Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı (1500-1599)*, Genişletilmiş 2. Baskı (Ankara: İLEM Yayınları, 2023), 449-494.

⁷⁵ Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara*, 17.

fikirlerinden, tecrübelerinden ve eserlerinden yoğun bir şekilde yararlanmışlardır. Bunlar içinde yer alan özellikle Zeyneddin Vasıfî, Muhammed Salih, Mevlana Benaî ve Huncî el-İsfahânî'yi ehemmiyetlerine binaen belirtmemiz gerekmektedir.⁷⁶

Bölgenin ilim ve sanat faaliyetleriyle ilintili olarak devrin ilim ve kültür merkezleri olarak özellikle Horasan'da Herat, Mâverâünnehir'de ise Semerkant ön plana çıkmıştır. Bu iki merkez Şeybânîlerden önce Timurlu dünyasının tercihleriyle biçimlenerek oluşturulmuştur. Şeybânîler ile birlikte bu merkezlerde üretilmeye devam edildiği anlaşılan eserler, yeni hamilerin ilme ve sanata olumlu tutumlarının sonuçlarındandır. Ancak Şeybânîler ve Safevîler arasında yaşanan rekabetin en büyük zararlarından birisi Herat'ın eski önemini kaybetmesi olmuştur. Muhammed Şeybânî Han'ın şiddetli tedbirleri Herat'ın eski zenginliğine büyük bir darbe vurmuş, Safevî istilası da şehir için bir felaket olmuştur. Bu yüzden Timurlular sonrasında Herat ilim ve kültür merkezi olarak eski önemini kaybetmiştir. Bundan böyle ilim ve kültür alanında Horasan değil Mâverâünnehir bir gelişme kaydetmiş ve Timurluların Herat'ına mukabil Şeybânîlerin Buhara ve Semerkant'ı ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Burada başta Herat olmak üzere diğer Horasan vilayetlerinden kaçan Sünnî âlimlerin, sanatkârların, musikişinasların, hattatların ve nakkaşların Mâverâünnehir'e gelip yerleşmiş ve Şeybânîler sülalesine mensup hanların ve beylerin sarayları etrafında eski faaliyetlerini devam ettirmiş olmasının etkisini önceki satırlarda belirtmiştik. Bu sebeptendir ki, ilim ve kültür tarihi bakımından Şeybânîler devrini göçebe Türk gelenekleriyle karışmış, umumi çizgileri ile Timurlular devrinin bir devamı gibi görmek yanlış olmayacaktır.

Şeybânîlerin Mâverâünnehir'de oluşturduğu ilim ve kültür merkezlerinden birincisi Buhara'dır. Nisârî, Buhara'nın Şeybânîler döneminde ilim merkezi olarak şöhret bulmasında muhaddislerden İmam Muhammed b. İsmail'in, fakihlerden İmam Ebû Hafs'ın, ehl-i nazardan Şeyhu'r-Reîs Ebû Ali'nin bu şehirden olmasının çok büyük katkısı olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ İkinci merkez ise Semerkant'tır. Semerkant'ın Şeybânîler döneminde temsil ettiği merkezî kıymetin ardında İslam ilimlerinde gerek önde gelen ulemanın yetiştirilmesi gerekse de yetişme imkânı sunması bulunmaktadır. Buna ilave olarak Hz. Peygamber'in soyunu temsil eden *seyyid* ve *şerif*lerin şehirde yerleşmiş olmasını da belirtmek gerekmektedir.⁷⁸ Bundan dolayı Semerkant'ta binlerce öğrenciyi hizmet veren medreselerden çok sayıda ulema ve fuzelâ yetişmiştir. Bu hususiyeti itibarıyla Nisârî, şehrin 16. asırda da *dâru'l-ilm* olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.⁷⁹

Durum böyle olmakla beraber Buhara ve Semerkant Şeybânîler devrinde hiçbir zaman Hüseyin Baykara devri (1469-1506) Herat'ı ile boy ölçüşecek bir düzey yakalayamamıştır. Bu yüzden bu yüzyılda Timurluların en ihtişamlı dönemlerinde şöhret sahibi olan Uluç Bey ve Ali Kuşçu gibi Semerkant Rasathanesi'nde astronomi alanında önemli çalışmalar gerçekleştiren ilim adamları artık yetişmemeye başlamıştır. Pozitif bilimlerle ilgili çalışmalarda ilerleme kaydetmek bir yana gerileme yaşanmıştır. Bu durumun da etkisiyle 16. yüzyılda medreselerde daha çok İslam ilimleri ağırlıklı bir öğretim ön plana çıkmıştır. Bunu doğuran etkenlerden birisi, özellikle Safevîlerin baskılarından göç etmek zorunda kalan Mevlânâ İbrahim, Celâleddin Devvânî,

⁷⁶ Holzwarth, "The Shaybanids and the Khan Princedoms", 432.

⁷⁷ Nisârî Buhârî, *Müzekkiru'l-Ahbâb*, 35.

⁷⁸ Taniş, *Şerefnâme-i Şâhi*, 2: 231b.

⁷⁹ Nisârî Buhârî, *Müzekkiru Ahbâb*, 45.

Mollacan Şirazî ve Molla Yusuf Karabağî gibi İslam alimlerinin Buhara'da ders vermeleri olmuştur. Netice itibariyle Mâverâünnehir coğrafyasında buraya kadar bahsettiğimiz ilim ve kültür çalışmalarında Şeybânîler Timurlular kadar yüksek düzeyde bir faaliyet ortaya koymamış, Timurlu kültür formasyonunu daha ilerilere taşıyamamışlardır. Bu yüzdendir ki Togan, bu dönemi Mâverâünnehir'de ilim, fen ve kültürel hayatın sükût ettiği,⁸⁰ Fournieau ise gerilediği dönem olarak nitelermektedir.⁸¹

Sonuç

16. yüzyıl itibariyle Safevîlerin İslam dünyasının batısında bulunan Osmanlı Devleti ve doğusunda bulunan Şeybânîler ve Bâbürlülere ile rekabeti Şark İslam'ı ile Osmanlı Garp İslam'ı arasında jeopolitik bir kopuş meydana getirmiştir. Bu kopuş sebebiyle Müslüman toplumlar arasında insan-toplum, bilgi-fikir ve mal-ticaret hareketliliği ve akışı tıkanmıştır. Özellikle Safevîlerin ortaya çıkışı bu toplumlar arasında bir blokaj oluşturmuştur. Bu vakit itibariyle örneğin Mâverâünnehir, Türkistan ve Horasandaki insan, bilgi ve ticaret dinamiklerini Safevîler yönetmiş ve bundan dolayı büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu gücü özellikle Osmanlılar ve Şeybânîler ile çatışmaya dayalı bir şekilde kullanmışlardır.

Bu çatışmanın çok çarpıcı bir örneği Safevîler ile Şeybânîler arasında yaşanmıştır. Taraflar arasında Timurluların mirasını elde etmeye yönelik kuruluş dönemi itibariyle başlayan siyasî ve askerî savaşlar en son Timurluların sağladığı Mâverâünnehir-Horasan merkezli coğrafi bütünlüğün parçalanması ile neticelenmiştir. Bu durum siyasî jeopolitiğin parçalanmasını da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan Safevîler yine en son Timurluların temsil ettiği Mâverâünnehir-Horasan merkezli Sünnî düşünceye dayalı bütünlüğü Horasan bölgesini şifileştirerek dinî ve mezhebî bütünlüğün parçalanmasının kapısını aralamıştır. Yapılan savaşlar doğu-batı hattında karadan devam eden ticarî güzergahın kuzey-güney hattı ve okyanuslar üzerinden yeni ticaret yolları ile değişmesini ve Avrupa'nın ticarî hayata tesirinin artması sonuçları ile birlikte kadim İpek Yolu'nun kavşak ve merkezi yerleri olan Mâverâünnehir-Horasan merkezli ticarî bütünlüğün parçalanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Son olarak bu savaşlar Mâverâünnehir-Horasan şehirlerinde en son medreseler ve rasathaneler ile Timurluların sağladığı ilmi ve kültürel bütünlüğün parçalanmasını doğurmuştur.

Doğruyu söylemek gerekirse bu mücadelelerin sonucunda İslam dünyasının batısında yaşanan kopuşun ve doğurduğu bozulma ve durağanlığın bir benzeri doğuda da yaşanmıştır. Mâverâünnehir-Horasan merkezli yaşanan tüm bu çatışmalar siyasî, idarî, dinî, mezhebî, ticarî, ilmi ve kültürel bütün alanlarda jeopolitik parçalanmanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu ayrışma ve çatışma 16. yüzyıl itibariyle tüm Müslüman toplumlar arasında insan hareketliliğinin tıkanmasını ve demografik durağanlaşmayı, ilmi akışın bozulmasını ve gerilemesini, ticarî hareketliliğin tıkanmasını beraberinde getirmiştir. Netice itibariyle Müslüman toplumlarda meydana gelen bu bozulma, durağanlık ve tıkanma birkaç yüzyıl sonrasında Müslüman toplumların dünya kamuoyunda etkisinin azalmasını ve tüm coğrafyalarının işgalini kaçınılmaz kılmıştır.

⁸⁰ Togan, *Bugünkü Türkleri*, 121-122.

⁸¹ Fournieau, "Özbek Fethi", 3/803.

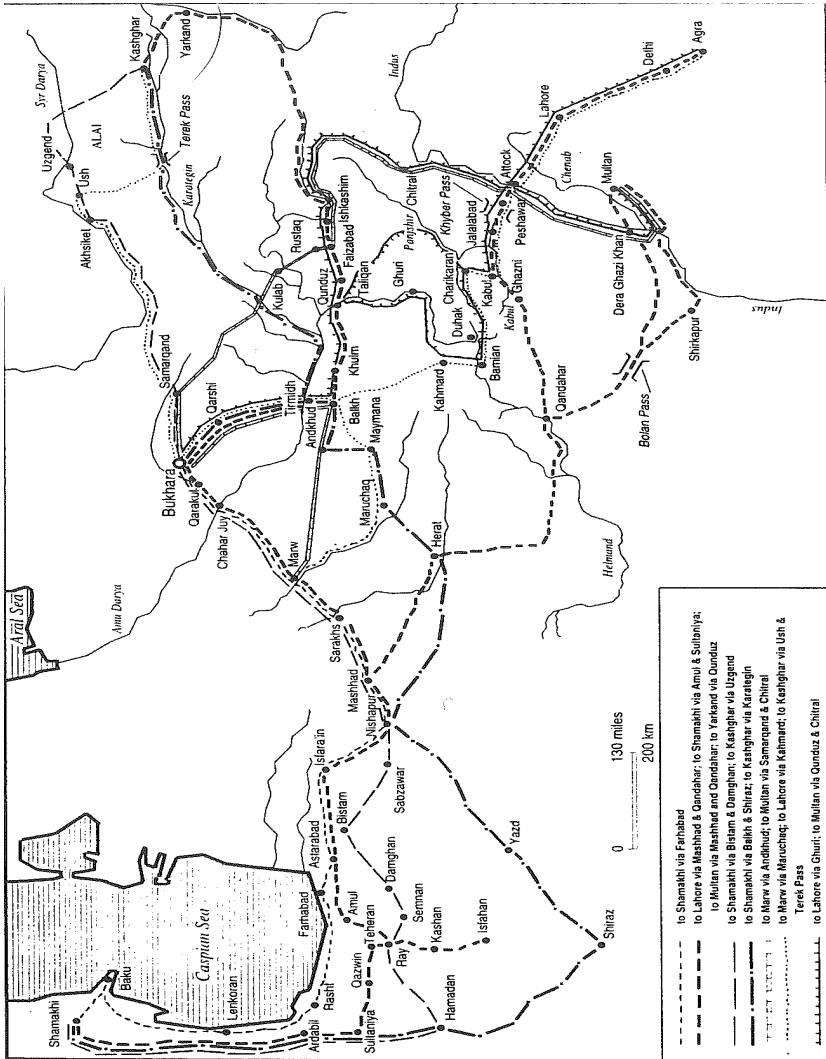
Kaynakça | References

- Adıgüzel, Adnan-Yıldırım, Alper. "I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 59-96.
- Ahmedov, Börıbay. *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân Târîh-u Âsya'l-Vustâ min Eyyâmî'l-Üsrü'l-Hâkîmeti hatte'l-Yevm*. Arapça'ya çev. Zâhidullah Menruf. Beyrut: Şeriketü'l Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 1992.
- Algar, Hamid. *Nakşibendîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Alpargu, Mehmet. *Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası-1: Özbek ve Kazak Hanlıkları*. Ankara: Ofset Tesisleri, 1994.
- Alpargu, Mehmet. "Şîbânî Muhammed Han ve Özbek Hanlığının Yükselişi". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/4 (Ankara 1992), 115-142.
- Alpargu, Mehmet. "Türkistan Hanlıkları". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/229-312. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Angiolello, Giovanni Maria-Vincenzo Dalessandri. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar (Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri)*. çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006.
- Anonim. *Tarih-i Kızılbaşîyye (Kızılbaşlığın Tarihi)*. çev. Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Bâbü, Zahîrüddîn Muhammed. *Bâbü'nâme (Bâbur'un Hatıratı)*. 3 Cilt. Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.
- Beyânî, Hanbaba. *Tarih-i Nizâmî İrân cenkhâ-yı devre-yi Safevîyye*. Tahran: İntişârât-ı Sitâd-ı Bozorg-ı Erteştârân, 1353.
- Bregel, Yuri. "Bukhara iv. Khanate of Bukhara and Khorasan". *Encyclopedia Iranica*, 4/5:521-524. Columbia University Center for Iranian Studies, 2000.
- Burton, Audrey. *Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*. İngiltere: Curzon Press, 1997.
- Çınar, Gülay Karadağ. *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Davidovich, E. A. "Northern Parts of Central Asia: Monetary Policy And Currency Circulation Under The Shaybanid and The Janid (Astarkhanid) Dynaties". *History of Civilization of Central Asia*. 5 Cilt. Paris: Unesco Publishing, 2003.
- Deniz, Şefaattin ve Asadi, Hasan. "Safevî Tarihi (1501-1736) Kronikleri". *İrân'da Tarih Kaynakları ve Tarih yazımı*. ed. Serhan Afacan vd. Ankara: İLEM Yayınları, 2021.
- Dickson, Martin B. "Shah Tahmasb and the Uzbeks" (The Duel for Khurasan, With Ubayd Khan: 930-940/1524-1540). Ph. D. Dissertation. New Jersey: Princeton University, 1958.
- Duğlat, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşîdi*. thk. Abbas Kulî Ğaffârî Ferd. Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1383.
- Durguti, Abdylkader. "Hilafet Tartışmalarının Siyasî Mezheplerin Oluşumuna Etkisi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Aralık 2016), 149-176.
- Eraslan, Kemal. "Çağatay Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/168-176. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Eravcı, H. Mustafa. "Safevî Hanedanı". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/882-892. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Eshraghi, E. "Persia During The Period Of The Safavids, The Afshars And The Early Qajars". *History of Civilization of Central Asia*. Paris: Unesco Publishing, 2003.
- Fournieau, Vincent. "Özbek Fethi: Orta Asya Türk Toplulukların ve Siyasî İktidarların Teması". *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. 3/803-809. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

- Gaffarî, Kadı Ahmed. *Tarih-i Cihan-Âra (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*. çev. Buket Gündüz. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2023.
- Grammont, Jean-Louis Bacqué. "Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya'da 1510'da Cereyan Eden Olaylar". *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- Gündoğdu, Abdullah. "Şîbân Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/606-615. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Hafız Tanış, İbn Mir Muhammed Buhârî. *Şerefnâme-i Şâhî*. 2 Cilt. haz. Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî Cumhûr-ı İslâm-i İran. Tahran: İntişârât-ı Bahş-i İrânşenâsi, 1983.
- Hammer, Joseph Freiherr von. *Osmanlı Devleti Tarihi*. çev. Mehmet Ata Bey. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- Hânemîr, Gıyaseddin b. Hamîdüddinü'l-Hüseynî. *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbârı Efrâd-ı Beşer*. haz. Celeleddin Hümaî. Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınevi, 1975.
- Hazar, Mehmet. *Hermann Wambery Buhara Yahud Maverâünnehr Tarihi Özbek Türkçesi (Transkripsiyon-Dil Özellikleri-Sözlük)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Herevî. *Fütûhât-ı Şâhî Târîh-i Safevî Tâ Âğâz Tâ Sâl-i 920 Hicri/Kameri*. haz. Muhammed Rıza Nasîrî. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1383.
- Holzwarth, W. "The Shaybanids and the Khan Princedoms". *Islam Art and Architecture*. ed. Markus Hatstein-Peter Delius. Cologne, Konemann, 2002.
- Huncî, Fazlullah b. Ruzbehân. *Mihmânnâme-i Buhara (Târîh-i Padişahî Muhammed Şeybânî)*. haz. Menuçehr Sutude. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1384.
- Hüseynî, Hürşâh b. Kubâd. *Târîh-i İlçî Nizâm Şâh (Târîh-i Safevîyye ez Âğâz tâ sâl 972 Hicri/Kameri)*. haz. Muhammed Rıza Nasîrî ve Kûîçî Hânedâ. Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Âsâr ve Mefâhir Ferhengi, 1379.
- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. *Bedâiü'z-Zuhûr fi Vekâi'd-Duhûr*. thk. Muhammed Mustafa. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1982.
- İsfahanî, Muhammed Yusuf Vâle-i. *Holdeberrîn (Iran Der Devre-yi Safevîye)*. haz. Mir Haşim Muhaddis. Tahran: İntişârât-ı Movkufat, 1372.
- Kafalı, Mustafa. "Şîbân Han Sülalesi ve Özbek Ulusu". *Atsız Armağanı*. haz. Erol Güngör ve Mustafa Kafalı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976.
- Kazvîni, Budak Münsî. *Cevâhirü'l-Ahbâr (Başlangıçtan 1576'ya Kadar Safevîlerin Tarihi)*. çev. Şefaattin Deniz. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2023.
- Kazvîni, Emir Yahya b. Abdullatif. *Lübbü't-Terâvîh (be sâl 948 Hicri/Kameri)*. haz. Mir Haşim Muhaddis. Tahran: İntişârât-ı Ecümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1386.
- Kazvîni, Kadı Ahmed Tetevî-Âsaf Han. *Tarih-i Elfi*. nşr; Gulam Rıza Tabatabai Mecc. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1381.
- Kazvîni, Mirza Muhammed Tahir Vahid. *Cihân Ârâ-yı Abbasî (Abbasnâme)*. haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık. Tahran: İntişârât-ı Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mutâla'at-ı Ferhengî, 1383.
- Kılıç, Nurten. "XVI. yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Mâverâünnehr-Özbek Hanlığı (Şîbâniler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/624-633. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kılıç, Nurten. *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybânî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu: 1500-1510*. Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Köprülü, M. Fuat. "Çağatay Edebiyatı". *İslam Ansiklopedisi*. 3/270-323. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- Kummî, Kâdî Ahmed b. Şerafeddin el-Hüseynî'l-Hüseynî el-. *Hülâsatu't-Tevârîh*. thk. İhsan Eşrâkî. Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Çâb Dânişgâh-i Tahran, 1383.

- Macit, Abdulkadir. *Şeybânî Özbek Hanlığı (1500-1599)*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: İLEM Yayınları, 2023.
- Malikov, Azim. "Semerkant Bölgesi'ndeki Özbeklerin Etnik Tarihi". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/617-648. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Mirza Şems Buharayî. *Târîh-u Buhara, Hokand ve Kâşgar der şerh-i hükümrânî Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşgar*. haz. Muhammed Ekber Aşık. Tahran: İntişârât-ı Ayne-i Mîras, 1377.
- Muhammed Hakîm Han. *Muntehabu't-Tevârîh*. tsh. Yâyûî Kâvâherâ ve Kûîçî Hânedâ. Tokyo: İntişârât-ı Müessesesi-i Mutâlaât Ferhenghâ ve Zebânhâ-yı Âsyâ ve Âfrîkâ, 2009.
- Münşî, İskender Bey. *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*. haz. M. İ. Rıdvanî. Tahran: İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, 1377.
- Nevâî, Abdu'l-Hüseyn. *Şah Abbas Mecmua-i Esnad ve Mekâtîbât Târîh-i Hemrâh bâ Yâddâştêhâ-yı Tafsilî*. Tahran: İntişârât-ı Zerrin, 1367.
- Nevâî, Abdu'l-Hüseyn. *Şah Tahmasb Safevî, Mecmû'a-yi Esnâd ve Mekâtîbât-ı Târîh-i Hemrâh bâ Yâddâştêhâ-yı Tafsilî*. Tahran: İntişârât-ı Erguvan, 1368.
- Nisârî Buhârî, Hoca Bahaddin Hasan. *Müzekkir-i Ahbâb*. tsh. Seyyîd Muhammed Fazlullâh. Hindistan Eğitim Bakanlığı, Haydarabâd: Câmîatiü Osmânî, 1929.
- Özcan, Azmi. "Osmanlı Geleneğinde Hilafet". *Geçmişten Günümüze Hilafet*. ed. Mustafa Sabri Küçükaşçı vd. Ankara: İLEM Yayınları, 2022.
- Rumlu, Hasan Bey. *Âhsenü't-Tevârîh*. 2 Cilt. haz. Abdu'l-Hüseyn Nevaî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384.
- Sarıyar, Ayten. XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Özbek Münasebetleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Tezi, 1965.
- Seyfi Çelebi. *L'Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historian Ottoman du XVI e Siecle*. ed. J. Matuz. Paris: Institut Français d'archeologi, 1968.
- Sümer, Faruk. *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Şirazî, Abdi Beğ. *Tekmiletü'l-Ahbâr (Başlangıçtan 1571'e Kadar Safevîlerin Tarihi)*. çev. Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021.
- Tekin, Oğuz. "Sikke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/179-184. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkî ve Türkistan Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Türkoğlu, İsmail. "Şeybânî Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/43-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Türkoğlu, İsmail. "Şeybânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/45-47. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Vamberg, Arminius Hermann. *Travels in Central Asia Being The Account Of A Journey From Teheran Across The Turkoman Desert On The Eastern Shore Of The Caspian To Khiva, Bokhara, And Samarcand Performed In The Year 1863*. Washington: Praeger Publishers, 1970.
- Vamberg, Arminius Hermann. *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present: Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts*. Londra: Kraus Reprint Corporation, 1979.
- Vasîfî, Zeyneddîn Mahmud. *Bedâiyü'l-Vekâyî*. haz. Aleksandır Bolderof. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1349.
- Yazıcı, Tahsin. "Safevîler". *İslam Ansiklopedisi*. 10/53-59. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Zeno, Caterino. "Travels in Persia". *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. çev. Charles Grey, London: Hakluyt Society, 1873.

Ek 2: Mâverâünnehir-Horasan Güzergahı Haritası⁸³

⁸³ Burton, *Bukharans*, 391.